

Gotlands runinskrifter 3

Bunge socken

G 327 – G 333

Helmer Gustavson

Bunge kyrka

Bunge kyrka är en av de största kyrkorna på norra Gotland med långhus och kor från 1300-talets början i enhetlig höggotisk stil. Det mäktiga tornet uppfördes i början av 1200-talet invid en tidigare romansk stenkyrka. Denna revs när det nuvarande koret och långhuset uppfördes.

I Bunge kyrka finns den med runor signerade offerbössan G 327, det runristade gravhällsfragmentet G 328 och putsinskrifterna G 329-G 333 i väggarna till tornets ringkammare och i västportens norra smyg där. Väggarnas puts består huvudsakligen av ursprunglig grågul slät puts, som har daterats till början av 1200-talet. Restaureringen av kyrkan i början av 1970-talet omfattade också tornkammaren. Det innebar försiktig murlagning där så behövdes. Omkalkning av ytorna skedde. "Där ristningar fanns spröts på med kalk för att detaljerna inte skulle utplånas." (E. Olsson, rapport till Riksantikvarieämbetet 7532/72; ATA) I samband med restaureringen granskades runinskrifterna av Helmer Gustavson (Rapport till RAÄ 2789/72).

327. Bunge kyrka

Litteratur: S 9, F 23. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 3 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 628; P. A. Säve, *Reseberättelse 1850* (ATA), s. 16, nr 56, S 170 I:26 (i konvolutet *Gotländska teckningar i UUB*), *Gotland 1864* (hs S 40 m, UUB) s. 16, 188, *Reseberättelse 1864*, s. 81 (ATA); C. Säve, *runanteckningar 15a* (ATA); F. W. Scholander, *Solvisare och fattigbössor vid Bunge kyrka* (i *Tidskrift för byggnadskonst och ingenjörsvetenskap* 1861), s. 59 ff.; C. G. Brunius, *Gotlands konsthistoria del II* (1865), s. 81 f.; H. Hildebrand, *Bidrag till svenska medeltidens konsthistoria* (i *Antikvarisk tidskrift för Sverige II*, 1869) s. 373, *Gotlands medeltidskonst*, 2. *Fattigbössor* (i *Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens månadsblad* 1889), s. 136 ff.; S. Ambrosiani, *Gotländska kyrkoinventarier* (1912), s. 32 f.; C. af Ugglas, *Gotlands medeltida skulptur till och med höggotikens inbrott* (1915), s. 40, 303, 487, 500, 566; J. Roosval, *Die Kirchen Gotlands* (1911), s. 170, *Den gotländska ciceronen* (1926), s. 35 ff. (2:a utökade uppl. 1950), s. 37, *Den kyrkliga*

konsten under medeltiden (i Boken om Gotland 1, 1945), s. 303, Gotlands kyrkokonst (1952), s. 84; Th. Erlandsson, Brev till B. Schnittger 28/9 1920 (1117/ 20, ATA) och 31/3 1921 (415/21, ATA), En gotländsk landskyrka (i Gotländskt arkiv 1946), s. 82; Sveriges kyrkor, Gotland, band 2 (1935), s. 38; E. Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400 (1940), s. 556; A. Lindblom, Sveriges konsthistoria 1 (1944), s. 198, Svensk konst (1960), s. 43; B. G. Söderberg, Gotland (1948), s. 141 f., Gotländska kalkmålningar 1200-1400 (1971), s. 90 ff.; Gotland (red. S. E. Noreen et alia, 1959), s. 63; W. Falck, Rapport ang. utgrävning 1971 i Bunge kyrka (1972; Gotlands fornsals arkiv); E. Svärdström, privat brev till G. Svahnström 29/7 1972 (ATA, kopia på Runverket); E. Lagerlöf och G. Svahnström, Gotlands kyrkor, en vägledning (1966), s. 96 (2:a uppl. 1973), s. 178; L. Karlsson, Romansk träornamentik (1976), s. 16; Skrivelse från kyrkofullmäktige i Bunge församling till Riksantikvarieämbetet 13/12 1991 (ATA) och från Gotlands fornsal till Riksantikvarieämbetet 13/12 1991 (ATA); A. Nilsén, Kyrkorummets brännpunkt (1991), s. 168 f.; T. Svensson, Lafrans Botvidarson, en gotländsk stenmästare (80-poängsuppsats. Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet 1992), Gotlands medeltida offerstockar och krucifixpedestaler (i Gotländskt arkiv 1992), 69 ff., Lafrans Botvidarson - en gotländsk stenmästare (i Gotländskt arkiv 1993), s. 47 ff.; J. Svanberg, Signums svenska konsthistoria. Den gotiska konsten (1996), s. 79 f.; Th. Snædal, Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. (Runrön 16.) 2002, s. 104, 132.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, a.a.; F. W. Scholander a.a., s. 59; H. Hildebrand, a.a. 1889 (avbildningen bygger förmodligen på ett foto); S. Ambrosiani, Gotländska kyrkoinventarier (1912), s. 33 (foto av offerbössan invid allmänna landsvägen); Sveriges kyrkor (1935), s. 31, 33, fig. 46, 49; Gotland (red. S. E. Noreen et alia 1959), s. 63. I ATA finns ett stort antal fotografier: O. Sörling u. å; C. R. af Ugglas 1907-12, J. W. Hamner 1909, 1922; E. Erics 1916; A. Edle 1928 (detalj med ifyllda runor); P. O. Westlund 1937 och densamme ett foto u.å. I ATA

finns också en ritning (fyra fasader, tvärsnitt och detaljer) som T. Erlandsson bilade brevet till Br. Schnittger 1921.

Offerbössa av grå kalksten bestående av kapital, skaft och bas. Offerbössans höjd 112 cm, bredden på det tärningsliknande kapitalet 39 cm, höjden 36 cm. Bredden på basen 50 cm. Runinskriften är inhuggen på den 4 cm breda övre kanten av kapitalet. Runornas nuvarande höjd ca 3,5 cm.

Inskrift (supplerad enligt P. A. Säve):

la-rans : gierþi : s[t**]ain . þ-**

5 10 15 20

Lafrans gierði stáin þi(nna).

»Lafrans gjorde denna sten.»

G 327. Foto: Bengt A. Lundberg 1993.

G 327. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: De flesta av inskriftens runor är skadade i sina toppar. Av 1 **l** återstår ett stycke av huvudstavens nedre hälft och bistavens spets. Basen av huvudstaven är bortvittrad och huvudstavens övre del och bistavens ansättning mot huvudstaven är borta i en kantförslitning. I 2 **a** har en vittringsskada tagit bort huvudstavens topp och den högra bistaven. Av runa 3 återstår nedre hälften av huvudstaven och ansättningen mot huvudstaven av en bistav på platsen för en nedre **f**-bistav. Resten av runan borta i en kantskada som också tagit bort toppen av 4 **r**, som har öppen form. Högra bistaven i 5 **a** är mycket grund. 6 **n** har en högt ansatt ensidig bistav som är vittrad. 7 **s** har formen **ŋ**, där spetsen mellan första och andra ledet är borta i en kantskada. En sådan har också tagit bort toppen av huvudstaven i 8 **g**. I vinkeln mellan huvudstaven och bistaven finns en grund fördjupning som bedöms vara en stingning. Bistaven övre spets kan endast anas på grund av vittring. Toppen av 9 **i** är borta i en kantskada. 10 **e** är tydligt stungen med en punkt. 11 **r** har öppen form. Inga säkra spår av stingning i 12 **p**. Toppen av huvudstaven och bistavens ansättning mot den är borta en kantskada, som också tagit bort toppen av huvudstaven i 13 **i**. Av 14 **s**, som har formen **ŋ**, är övre spetsen av första ledet borta i en kantskada, som också tagit bort större delen av andra och tredje ledet. Av dessa återstår vinkeln mellan de två leden. Av runa 15 är toppen av huvudstaven borta i en vittring. Till höger om denna finns en diagonal grund fördjupning snett nedåt höger, som kan vara en rest av en höger **t**-bistav. Till vänster om runan finns inga spår av någon bistav. 16 **a** har dubbelsidiga bistavar, toppen av huvudstaven är borta i kantförslitningen. Av runa 18 återstår drygt nedre hälften av en huvudstav. Till höger om den finns en grund och bred fördjupning snett nedåt höger, förmodligen en rest av en högt ansatt **n**-bistav. Den övre

punkten i skiljetecknet efter runa 18 är bortvittrad. Av 19 **þ** återstår nedre hälften av huvudstaven och knappt nedre hälften av bistaven. Resten av runan borta i en hörnskada, som också tagit bort drygt övre hälften av huvudstaven i runa 20. Avståndet från denna runa till stenens högra kant är 20 mm. Här finns inga spår av ristning. På övriga kanter av offerstocken har inte några runor varit inhuggna.

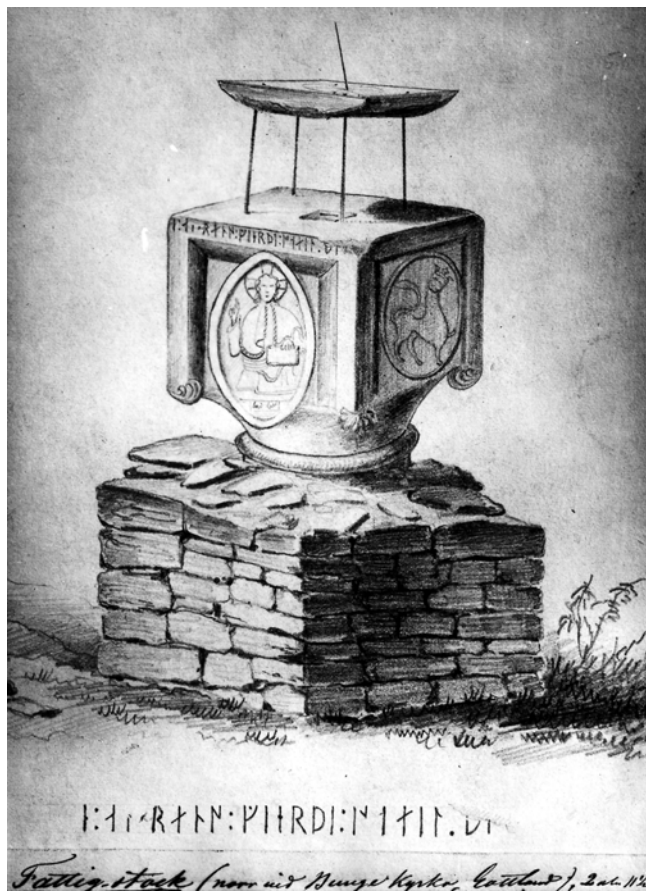

G 327. Detalj av den runristade sidan. Foto: Bengt A. Lundberg 1993.

Offerbössan och dess inskrift är äldst kända från G. Wallins *Analecta Gothlandica*, där den på s. 628 anges stå på Bunges kyrkogård. Den övre bistaven i runa 3 i inskriften som varit en **f**-runa tycks ha gått förlorad redan före Wallins tid. Så gäller nog också för 7 och 14 **s**, där det tredje ledet i runan inte återges, och större delen av bistavarna i runa 15. Runföljden 8-13 återges i *Analecta* med **kippr · þi**, vilket torde bero på en lapsus, när inskriften upptecknades. Den första **þ**-runan i uppteckningen kan möjligen bero på att den kraftiga stingningen i 10 **e** uppfattats som en **þ**-bistav. Anmärkningsvärt är att 18 **ŋ** och runa 20 återges med dubbelsidiga **a**-runor.

P. A. Säve Atlas 1850: i : a-rans : gierpi : stail . þ-

I sin avritning är P. A. Säve osäker på hur han skall förstå inskriftens början. Under den avritade runföljden 1-7 har han inom parentes tillfogat *lafrans?*, möjligen på förslag av Gustaf Lindström. I själva reseberättelsen anger han att inskriften är mycket otydlig och skadad åt bägge ändor. Där återger han den: - - - : kierpi · stail . þ- och rekonstruerar – med frågetecken – inskriftens slut inom parentes med (*þisa*).

G 327. P. A. Säves avbildning i Atlas till Reseberättelse 1850, nr. 56.

O. v. Friesen: la-rans : kierpi : s-ai-.þ-

I en not skriver O. v. Friesen att han inte kunde upptäcka någon runa på sidan till höger om inskriften. Han förmodare att de felande runorna **[þi]na** eller **[þi]san** har stått i det skadade hörnet.

Stenskulpturen har förmodligen fungerat både som offerbössa och som piedestal för triumfkrucifixet i den första stenkyrkan i Bunge. I litteraturen benämns den både offerstock, offerbössa och understundom, men felaktigt, fattigstock. För terminologin se T. Svensson 1992, s. 75 ff. I det följande benämns den offerbössa. Kunskapen om dess öden i äldre tid är okänd. Den kan knappast ha skapats före år 1213, då Innocentius III i en skrivelse från Lateranen uppmanar de kristna i Sverige att ge stöd till det Heliga Landet och främja korstågen genom att i de kyrkor, där allmänna processioner görs för att samla allmosor till stöd för korstågen, uppsätta en offerstock (*truncus concavus* 'urholkad stock' (DS 147, brevnnummer 331). Utifrån sin utgrävning under golvet i Bunge kyrka 1971, då ett stort antal mynt påträffades, förmodar W. Falck (1972) att offerbössan varit placerad innanför södra långhusportalen. Enligt T. Svensson (1992, s. 91) kan så ha varit fallet, men då knappast före 1500-talet. Offerbössan kan ha förpassats ur kyrkan efter reformationen. Riksdagen beslöt nämligen 1544, att offerstockar inte fick användas utan skulle kastas bort (Svenska riksdagsakter 1, s. 391). Undantag medgavs dock.

Skadorna i slutet av inskriften gör att vi inte säkert kan avgöra vad ristaren själv kallade föremålet. Efter runa 20 finns plats för en eller högst två runor. Det kan förefalla egendomligt att ett så komplicerat monument som offerbössan benämns *stain*. Tillvägagångssättet är dock inte unikt. I fornsvenskan används *sten* såväl som kollektivum som ämnesbeteckning ibland med utvidgad betydelse. Med utvidgad betydelse anger ordet ett visst mineral (*en sten then ther heter amatiste* Hertig Fredrik av Normandie, SFSS 23 (1923), s. 386 f.). Ordet kan också användas för en sten eller stenliknande produkt, som används för ett speciellt ändamål, t.ex. en mursten eller tegelsten. I G 327 har den i så fall en speciell betydelse 'offerbössa, offerkista av sten'.

Att läsa 19 **p** som en skadad **k**-runa och förslagsvis rekonstruera inskriftens slut som **kar** är inte möjligt. Det utesluter en rekonstruktion **stainkar**. Ordet *stenkar* används både i fornsvenskan och i fornvästnordiskan i betydelsen 'kärl, kar, behållare av sten'.

Det första omnämmandet av offerbössan är från första hälften av 1700-talet i *Analecta Gothlandica*, där den anges stå på kyrkogården. I kyrkoinventariet från 1830 nämns inte offerbössan eller några runinskrifter i kyrkan. I *Gotlands runinskrifter* (1859) uppger C. Säve att den 1844 stod invid vägen, nära utanför kyrkan. I ett brev till Br. Schnittger 1921 meddelar Th. Erlandsson, att offerbössan flera mansåldrar hade stått utanför skolhuset. Kyrkorådet i Bunge beslutade den 1 okt. 1920 att flytta in den kyrkan igen, vilket skedde 1921. Den placerades på ena sidan av kordörren. År 1977 placerades den mitt i triumfbågen och 1991 flyttades den och ställdes öster om långhusets västra pelare efter en begäran den 9/1 1991 till Riksantikvarieämbetet av kyrkofullmäktiga, eftersom placeringen var störande vid olika förrättningar.

Offerbössan består av en bas, ett skaft och ett kapital. Tre av basens hörn är ovan till försedda med palmetter, det fjärde hörnet är utformat som ett djurhuvud. Det kolonnformade skaftet har upptill en vulst. Bössans övre del utgörs av ett kapital i tärningform. Två av dess sidor är ornerade. Den ena visar en framställning av ett *Majestas Domini*-motiv med Kristus stående framför en regnbåge inom en markant mandorla. Ovanför denna framställning är runinskriften inhuggen. Den andra ornerade sidan till höger om Kristusframställningen återger ett lejon placerat i en medaljong. Dess huvud har antropomorfa drag och svansen avslutas med ett lansettblad. Den tredje sidan domineras av en järnlucka till myntförvaringen, medan det på den fjärde sidan finns två hål, där möjligen en järnkrampa har varit fästad, som hållit ett krucifix. Myntspringan i en infälld järnbricka på kapitälens ovansida skyddas av ett litet tak av kalksten uppbyggt av fyra järntenar. På taket finns en solvisare med pekare – se helhetsbilden – och besiffring. Solvisaren har tillkommit i nyare tid efter det att offerbössan flyttats ut, vilket förklarar användningen av arabiska siffror för timvisningen. Den långvariga vistelsen utomhus bidrog säkerligen starkt till de vittringsskador som har drabbat runinskriften och figurframställningarna.

Den som först i tryck tolkar inskriftens sju första runor som namnet *Lafrans* och pekar på att det kan avse den stenmästare Lafrans som har signerat portalen i Hellvi kyrka (G 291) är C. Säve. I Gotlands runinskrifter 1859 förmodar han, att läsning **alfrans** står för Lafrans. I not 75 till namnet Lafrans i avdelningen med normaliserad text anför han, att ”Lafrans torde här menas, ehuru ordet snarare liknar Alfrans. Kanske är det samme man, som byggt Helgvi kyrka, jfr. N: 35 [G 291]”. På C. Säves förmodan återgår antagligen H. Hildebrands fråga i Antikvarisk tidskrift 1869, att Lafrans i Hellvi är ”månne samme Lafrans, som huggit fattigbössan utanför Bunge kyrka?”

Under 1900-talet diskuterades sambandet mellan Lafrans i Hellvi och Bunge framför allt av J. Roosval i ett flertal arbeten från 1911 och framåt, men också av C. R. af Ugglas (1915), S. Hedlund och N. G. Wollin i Sveriges kyrkor (1935), E. Lundberg (1940), A. Lindblom (1944, 1960), B. G. Söderberg (1948, 1971), L. Karlsson (1976), T. Svensson (1992, 1993), J. Svanberg (1996) med flera. Gemensamt för dessa, med undantag för huvudsakligen L. Karlsson och T. Svensson, är uppfattningen att signaturen Lafrans i Hellvi och Bunge avser samma stenmästare och att han har signerat sina arbeten där. Vad som skiljer forskarna åt är dateringen av Lafrans verksamhet, vad den egentligen bestod i och vilka verk, som skall tillskrivas honom. En översiktlig forskningshistorik ges av T. Svensson 1993 och i G 291 Hellvi kyrka.

Offerbössan i Bunge är också unik såtillvida att den är gjord av kalksten. Övriga offerbössor på Gotland, med undantag av tre möjligen senmedeltida i Visby (T. Svensson 1992, s. 101 f.), är gjorda av furu eller ek, jämför *truncus concavus* i DS 147. Vid min granskning den 23 maj 1980 tillsammans med Henry Karlsson vid Slite stenhuggeri av den skadade och delvis kraftig vittrade offerbössan och av gravhällsfragmentet G 328 inför eventuella åtgärder diskuterade vi också möjligheterna att utifrån huggningstekniken avgöra om inskriften på Hellviportalen och på offerbössan var utförda av samma ristare. Vi bedömde runorna på bössan vara alltför utvittrade och skadade för att kunna användas vid en jämförelse med den knivskarpt bevarade

huggningen av runorna i Hellvi. Samma bedömning gjorde H. Karlsson vid en senare granskning med T. Svensson av offerbössan i september och november 1983 enligt ett skriftligt meddelande till mig från T. Svensson den 12 december 1993, nu i ATA. Inskriften på bössan bedömdes vara något slarvigare utförd, vilket möjligen skulle kunna tala för att inskrifterna var gjorda av två olika stenhuggare. Kalkstenen i offerbössan kunde vara hämtad från S:t Olofsholm, men det kunde inte uteslutas enligt H. Karlsson, att den brutits i ett idag okänt stenbrott i Bungetrakten. Det skall nämnas att kalkstenen i Hellvi kyrka enligt honom kommer från S:t Olofsholm.

Ett studium av skrivningen av namnet Lafrans i de båda inskrifterna (distinktionen mellan ᚠ och ᚱ i Hellvi, **lafranz** men **maistera**, men enbart ᚱ i Bunge), dubbelsidiga bistavar i **a**-runorna i Bungeinskriften men ensidiga i **a**-runorna i Hellvi-inskriften, skrivningen **gerði** i G 291 men **gierpi** i G 327, den skiljaktiga interpunktionen i de två inskrifterna liksom själva ductus, även om en entydig bedömning av den inte kan göras på grund av skadorna på och vittringen av inskriften på offerbössan, visar att olika personer har huggit inskrifterna.

Ett mer eller mindre direkt utsagt skäl till att kyrkan i Hellvi och offerbössan i Bunge har tillskrivits samme stenmästare eller arkitekt är att namnet Lafrans förekommer i de två signerade inskrifterna. Att dra någon sådan slutsats utifrån namnformen Lafrans är inte möjligt. Tidigt under medeltiden lånas bibliska namn och helgonnamn in till Gotland. Det är namn som *Petar*, *Nikulās*, *Iakaup*, *Iōhan* och *Lafrans*. Det senare är en variantform av helgonnamnet Laurentius, som var ett av de vanligaste medeltida mansnamnen i Norden.

Om helgonets popularitet vittnar de många bildframställningarna i svenska och gotländska kyrkor, i de senare i drygt femton fall enligt förteckningen i I. Pegelows, *Helgonlegender i ord och bild* (2006), s. 303. På Gotland förekommer formen *Lafrans* i fem runinskrifter, i två fall i daterande inskrifter, dvs. som S:t Lafrans. Generellt används i

Norden Laurentius i latinska texter. I de nordiska folkspråken uppträder ett stort antal varianter som *Lafrans*, *Lafranz*, *Lafrands*, *Lafrandz*, *Lavrans*, *Lawranz*, *Lafrens*, *Lafrenz*, *Larans*, *Larens* för att nämna några exempel. Namnet i inskrifterna i Hellvi och Bunge kyrkor kan därför inte användas för att attribuera verken till en och samma stenmästare. Inte heller den ringa förekomsten av signeringar på Gotland är något tvingande skäl för en attribuering. Ett fastställande av ett samband mellan verken måste bygga på konstvetenskaplig stilanalys.

Tidigare forskning kring de gotländska stenmästarna och arkitekterna har ofta varit inriktad på konstnärsindividen och dennes konstnärliga ledning av arbetet som stenmästare eller på en diskussion, om han har varit arkitekt eller bildhuggare eller bådadera, medan senare tids forskning också beaktat stenmästaren och dem som varit verksamma, då kyrkan byggdes, verkstaden eller den så kallade byggnadshyttan. Hur en gotländsk byggnadshytta fungerade på 1300-talet, men beskrivningen torde vara generellt giltig, ges av E. Lagerlöf i *Gotländsk stensulptur från gotiken* (1975), 42 f. Runinskrifterna på portalen i Hellvi och på offerbössan kanske skall ses i ett sådant sammanhang och inskrifternas *Lafrans* stå för *Lafrans* som ledare för en verkstad som arbetat vid de två kyrkorna och där två stenmästare, som har ingått i *Lafrans* verkstad, har huggit ristningarna, den ene bågfältets i Hellvi kyrka, den andre offerbössans i Bunge. En sådan tankegång har framförts av T. Svensson 1993.

Den konstvetenskapliga dateringen av offerbössan i Bunge kyrka bygger både på bedömningen av *Lafrans* verksamhet i Hellvi och på stilanalys av stensulpturen i Bunge. I Sverige kyrkor daterar S. Hedlund den till 1235-1270, medan C. af Ugglas tidsbestämmer den till perioden 1240-1260. Senare forskare daterar den till tiden 1240-1270. En datering ur runologisk synpunkt inom så snäva ramar är inte möjlig. Inskriften på bågfältet i Hellvi kyrka torde höra hemma i högmedeltiden, dvs. med vida ramar efter 1250, medan inskriften på offerbössan i Bunge kyrka grafematiskt förefaller något äldre. Men detta kan bero på att de två ristarna eller eventuella förlagor representerar olika skrivtraditioner.

Som synnerligen hypotetisk måste tanken uppfattas (T. Svensson 1993, s. 56) att Hellvi-inskriften skulle vara äldre än Bungeinskrifter därför att Lafrans, när Hellvi-inskriften tillkom, ännu inte var etablerad och därför namngav sig som son till stenmästaren Botvid, men att han däremot var väl känd, när inskriften på offerbössan ristades.

328. Bunge kyrka

Litteratur: F 24. P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 m, UUB) s. 176 ff., Reseberättelse 1864 (ATA), s. 78; C. Säve, Runanteckningar 15 b (1866; ATA).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, a.a.; C. Säve, a.a.

Runristad gravhäll, varav nu endast ett större fragment är bevarat. Fragmentet observerades tidigast av P. A. Säve, som enligt sin reseberättelse 1864 såg det ligga som trampsten utanför tröskeln vid östra ingången på kyrkans södra sida. Samma uppgift återkommer hos Carl Säve 1866. Då Runverket granskade fragmentet i maj 1979, låg det som trappsteg omedelbart framför tröskelstenen. Fragmentet har alltså flyttats sedan Säves tid och huggits till för att passa in mellan portalomfattningens baser. Därvid har 4-5 runor gått förlorade. De runor som nu kan iakttagas är så kraftigt trampslitna och vittringsskadade att alla inte längre med säkerhet kan redas. Ristningen var också mycket medfaren redan på P. A. Säves tid ("till det mesta förnött, svårläst"). Huruvida kapitalerna I och P som står innanför ramlinjerna är samtida med runinskriften kan inte avgöras med säkerhet. Möjligen är de ett förvanskat kristogram. Bokstaven P är inte tvärstreckad.

Ljusgrå kalksten. Fragmentets längd är 186 cm, dess bredd 64 cm. Tjocklek ca 18 cm. Runhöjd 8 cm.

P. A. Säve avbildar 17-18 runor i ett inskriftsband i ett hörn av fragmentet, som förmodligen utgjort gravhällens övre vänstra del. C.

Säve har sannolikt inte själv sett fragmentet. Uppgifterna och avritningen i Runanteckningar 15 b (ATA) bygger på P. A. Säve 1864.

Inskrift (supplerad enligt P. A. Säve):

...[m] : lit- : gera : -ta[- - : - - : -]
 5 10 15

...litu (?) gera stän...

»... läto (?) göra stenen...»

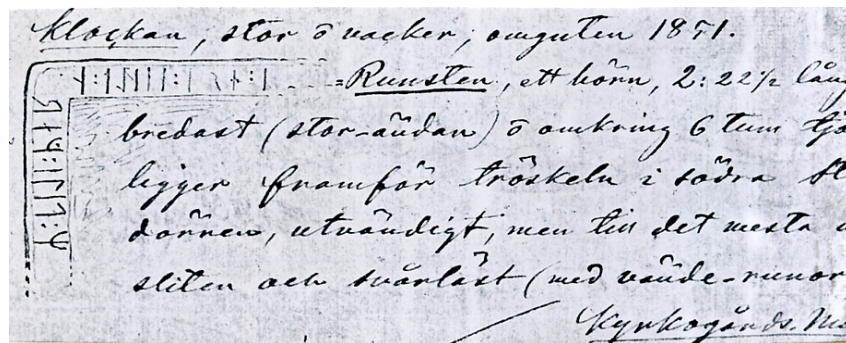
G 328. Foto: Bengt A. Lundberg 1993.

Till läsningen: Inskriftens runor står med sina baser ut mot hällens sidor och läses medsols. Av runa 1 återstår övre hälften av en huvudstav samt anas möjligen en höger **m**-bistav. Därefter ett skiljetecken i form av ett kolon. Av 2 **l** återstår huvudstaven och nedre spetsen av bistaven. Den ensidiga bistaven i 4 **t** ytterst grund. Inga spår av någon **u**-bistav i runa 5. En liten diffus fördjupning i vinkeln mellan huvudstav och bistav i 6 **g** bedöms vara en rest av en stingning. 7 **e** tydligt stungen. Av 8 **r** återstår en mycket grund huvudstav och nedre spetsen av bistaven. 9 **a** har

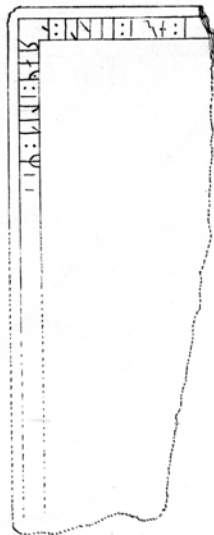
ensidig bistav. Ett veck i stentytan i bistavens förlängning gör att den på foto ser ut att vara längre än vad den är. Av runa 10 återstår en huvudstav. Till höger om den och ett lite stycke nedanför toppen finns ansättningen av en bistav snett nedåt höger. Runan har sannolikt varit en spegelvänd gotländsk **s**-runa. Runorna 11-12 **ta** är säkra. Genom tillhuggningen av gravhällen har deras nedre delar gått förlorade.

P. A. Säve: ...m : liti : gera : - tai- : - r- : -...

Inskriften har utgjort ett stycke av minnesformeln i inskriften på gravhällen.

G 328. P. A. Säve Reseberättelse 1864.

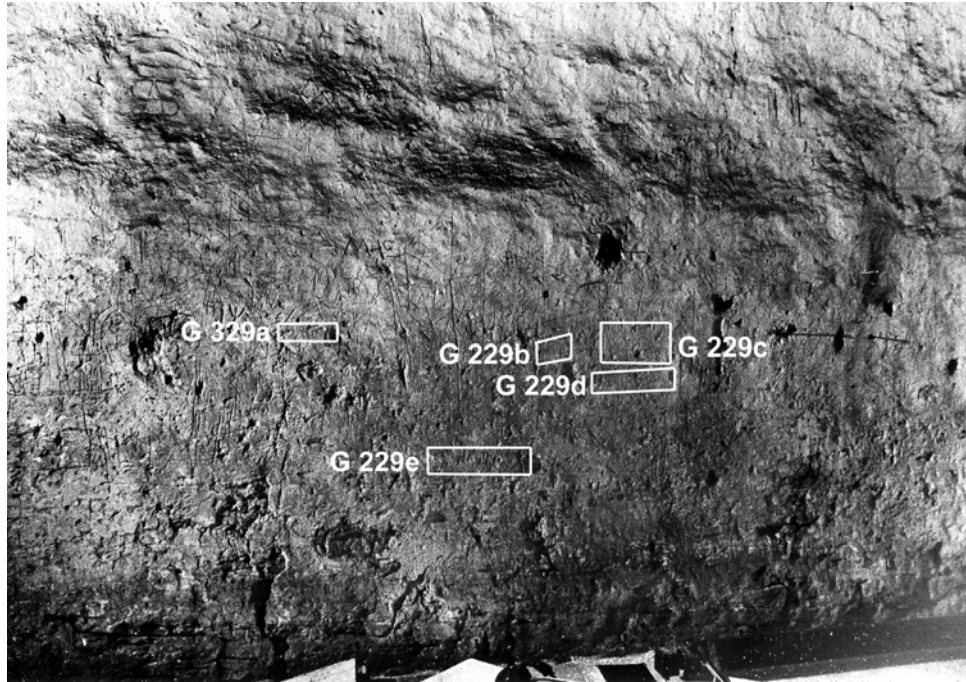
G 328. C. Säve Renritning i Runant. 15b.

329. Bunge kyrka

Fem runinskrifter finns ristade i den torra putsen i tornkammarens södra vägg.

Litteratur: F 25. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 77, Gotland 1864 (hs S 40 m i UUB), s. 179; C. Säve, Runanteckningar 15b (ATA); S. Ambrosiani, Gotländska kyrkoinventarier (1912), s. 32; Sveriges kyrkor, Gotland bd 2 (1935) s. 23; N. Tiberg brev till E. Wessén 31/8 1949 (ATA).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, a.a.; J. W. Hamner, foto 1923 (ATA).

G 229a-e. Fem runinskrifter finns ristade i tornkammarens södra vägg. Foto: G. Gädefors 1972.

P. A. Säve uppmärksammade att det fanns putsinskrifter i södra väggen och ritade av dem och förde in dem i sin Reseberättelse 1864. O. v. Friesen tecknade av fyra av inskrifterna 1924. Sakupplysningar jämte avritningar finns i ett brev i ATA till Elias Wessén från Nils Tiberg 1949.

a. 224 cm väster om östra hörnet och 138 cm över golvet. Runorna är upp till 4 cm höga.

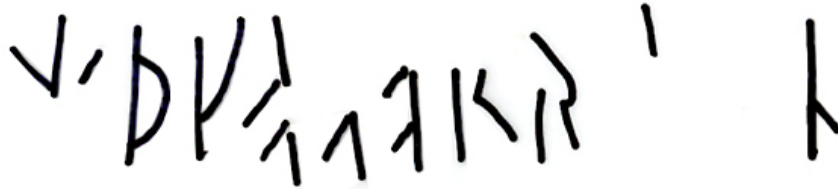
Inskrift:

- þ k o - o r r . . . - . . -

5 10

G 329a. Foto: G. Gådefors 1972.

G 329a. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Av runa 1 återstår knappt övre hälften av huvudstaven samt en bistav snett uppåt vänster och en snett uppåt höger från huvudstavens mitt. Runan har snarast varit **h**, mindre troligt **m**. 4 **o** är vittringsskadad men säker. Av runa 5 återstår knappt nedre hälften av en huvudstav och till vänster om den en bistav snett nedåt vänster. Runan har varit **o** eller **a**. Av 6-7 **or** är övre delarna nu borta i en skada, som också har drabbat övre delen av huvudstaven i 8 **r**. Efter 8 **r** finns en större skada i putsen, som kan ha utplånat en eller två runor. Av runa 9 återstår toppen av huvudstaven. Runa 10 består av en huvudstav och en bistav snett nedåt höger från huvudstavens mitt. En ritsa i skarpare vinkel från huvudstaven snett nedåt vänster bedöms inte vara avsiktligt ristad. Runan torde ha varit **n**.

P. A. Säve (S 40 m) läser **hpkoaor**. N. Tiberg (1949) **-pkoaorr---n**. Enligt Tiberg fanns det på ett helt annat ställe på södra väggen en runföljd **-pkoa---nnn**. Se G 329e. Han uppgav att denna följd av tolv runor fanns upprepad fem gånger på helt olika ställen. Den gav enligt honom en säker rekonstruktion **hpkoaorrnnn**.

En jämförelse med G 330g, G 331f, G 333c och G 177b Väte kyrka talar för att det rör sig om en fast formulerad inskrift med de tolv runorna **hpkoorrnnn**. Eftersom runföljden återkommer på flera

ställen, är den knappast tillkommen av en slump. Vad avsikten med den har varit är oklart. Runföljden kan inte ha hört samman med medeltidskyrkans kalendarium. N. Tiberg förmodar ett samband med påsktavlan, vilket inte heller är möjligt. Möjligen kan det röra sig om folkmagi eller en lek med orden horn, törne, korn (**horn þorn korn**). Törne förekommer i folkmagi, t.ex. gotländskans sömntörne 'knopp av törne som binds på barn för att få dem att sova'. Om runorna **þ** och **k** är omkastade kan möjligen runföljden vara en lek med namnet på växten hagtorn, fsv. *hagþorn*. Inom släktet hagtornar har trubbhagtorn, som förekommer mest i södra Sverige, särskilt på Gotland och Öland, använts som hjärtmedicin i rytmreglerande syfte.

b. 335 cm väster om östra hörnet och 131 cm över golvet. Runorna är upp till 6 cm höga. 20 cm snett upp till vänster om inskriften är årtalet 1541 inristat.

Inskrift:

bþt bo

G 329b. Foto: G. Gådefors 1972.

G 329b. Renritning: Helmer Gustavson.

Läsningen är helt säker. Ensidiga bistavar i 3 **t** och 5 **o**. På det 3 cm breda partiet mellan 3 **t** och 4 **b** har inte någon runa varit ristad. 3 cm till höger om 5 **o** finns en knappt 7 cm lång fördjupning som inte hör till inskriften.

P. A. Säve avbildar fördjupningen efter 5 **o** som storbokstaven K.

O. v. Friesen läser inskriften på samma sätt som Runverket.

De tre första runorna ger ingen språklig mening. Runorna **bo** står möjligen för det under medeltiden vanliga mansnamnet fsv. *Bo*. Det finns belagt från Gotland, t.ex. drängen *boo jensson* 1486 i Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485-1487, fol. 88r, och i latiniserad form som Boetius, t.ex. i *dominus boecius de ruta* i en Visby-gravhäll (Gotlands gravstenar 2 (1940), nr 559).

c. 377 cm väster om östra hörnet och 135 cm över golvet. Runornas höjd upp till 6,5 cm.

Inskrift:

--i-oupir----

5 10

G 329c. Foto: G. Gådefors 1972.

G 329c. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Runorna i början och slutet av inskriften är svåra att läsa, eftersom delar av putsen har försvunnit där. Knappt 3 cm till vänster om 3 i och parallellt med den finns en svagt urskiljbar 5 cm lång ritsa. Snett över dess mitt kan ett 2 cm långt streck iaktas på platsen för en

dubbelsidig **n**-bistav. Det går inte att avgöra om det rör sig om en bistav. 2 cm till vänster om ritsan finns ett 5 cm långt lodrätt diffust streck som med tvekan bedöms som rester av en runa. Basen av runa 1 är borta i en vittring. Duktus tyder på att runa 4 snarare har varit **b** än **r**. Mitten av 9 **r** är borta i en skada. Den har också tagit bort större delen av runa 10. Av denna återstår 2,5 cm av huvudstavens övre del. Av runa 11 återstår drygt övre hälften av en huvudstav och en vänster bistav strax nedanför toppen. Runan har varit en ensidig **t**- eller **o**-runa. Av runorna 12 och 13 återstår knappt övre hälften av huvudstavarna.

P. A. Säve 1864: ...**inerounpir**...

O. v. Friesen 1924: **boupir**

Möjligen är inskriften ett försök att skriva ett namn som börjar med runorna **bo**, t.ex. *Bōtviðr*.

d. 365 cm väster om östra hörnet och 119 cm över golvet. Runorna är upp till 4,5 cm höga.

Inskrift:

þaun helha : kirkia

5 10

Þaun helga kirkia

«Den heliga kyrka.»

G 329d. Foto: G. Gådefors 1972.

G 329d. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Inga spår av runor före 1 **þ**. Basen av 1 **þ** bortvittrad, likaså övre delen av huvudstaven i 5 **e** och toppen av 6 **l**. 2 **au** är en tydlig bindruna. 5 **e** är stungen med ett kort streck snett uppåt höger över huvudstavens mitt. I 7 **h** skönjes bistavarna bara vid släpljus. Skiljetecken i form av tre lodrätt ställda punkter efter 8 **a**. En lång grov rispa har skadat runorna 10-12 **irk**. 14 **a** är vittringsskadad men säker.

P. A. Säve (S 40 m och Reseberättelse 1864): **þaun halha : kirkia**

O. v. Friesen 1924: **þaun helha : kirkia**

Pronomenformen **þaun** nom. sing. fem. är endast belagd i inskrifterna G 104c, G 108 och G 329d. En orsak till formens uppkomst är förmodligen det nära formsambandet mellan femininer och neutrer. Många feminina nomen i nominativ singularis och neutrala i nominativ och akkusativ pluralis uppträder nämligen med noll-suffix vilken formöverensstämmelse har gjort att pronomenets form i nominativ och akkusativ pluralis kommit att användas. Se A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), § 508:2 och W. Cederschiöld, *Studier över genusväxling* (1913) s. 93 f.

Uttrycket Den heliga kyrka finns i ytterligare tre gotländska runinskrifter. I putsinskriften G 104c och G 108a ingår det i korta böner, i ljuskroneinskriften G 178 i en donationsformulering. Uttrycket som ingår i Credo var säkerligen allmänt känt genom den muntliga kateketiska undervisningen, som bl.a. innebar att lära sig trosbekännelsen, Fader vår och Ave Maria (B. I. Kihlström *Den*

kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden (1958), s. 100 f. och artikeln Katekes och katekisation i KLN 8 (1958), sp. 354 f.). Den återkommer på samma sätt i återgivningen av trosbekännelsen i fornsvenska handskrifter, t.ex. *Jac tror at pön hælga kirkia ær een almænniliker* (Cod. Ups. C 381), och i uttrycket *J the hælga kirkio* (Birgitta Andersdotters bönbok, Kungl. Bibl., 1520-talet) vid sidan av det längre uttrycket *the hælgha almenneligha kirkio* (Cod. Ups. C 50, andra hälften av 1400-talet).

e. 310 cm väster om östra hörnet och 87 cm över golvet. Runhöjd 3 cm.

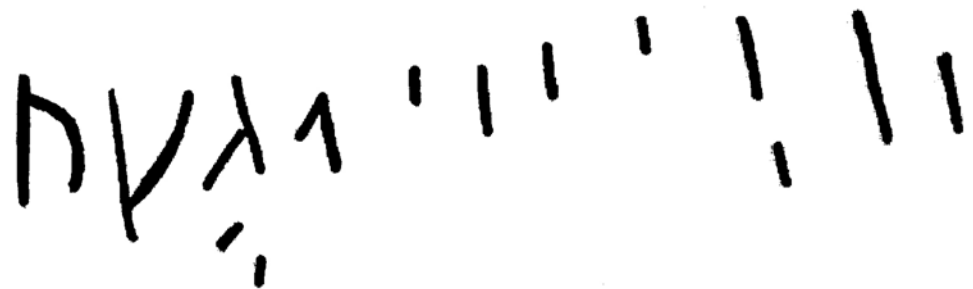
Inskrift:

pko-----

5 10

G 329e. Foto: G. Gådefors 1972.

G 329e. Renritning: Helmer Gustavson.

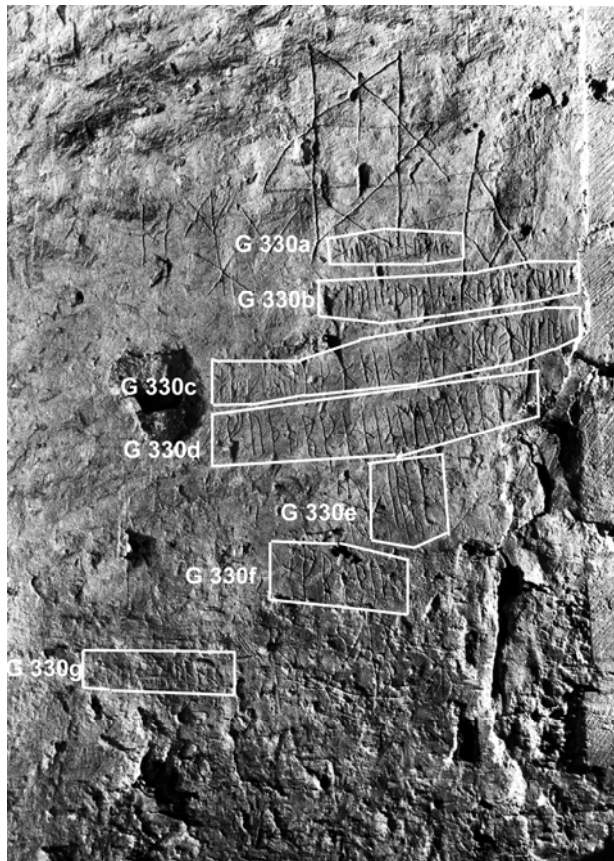
Inskriften är nästan helt fördärvad av vittringsskador i putsen och ger nu ingen mening. Inga spår av någon runa före **p**. Möjligen är inskriften identisk med den som N. Tiberg 1949 såg och återgav som **-pkoarr--nnn**. Se G 329a.

330. Bunge kyrka

I tornkammarens västra vägg, söder om västporten, är sju inskrifter inristade i den torra putsen.

Litteratur: F 25a. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 77 f.; Gotland 1864 (hs S 40 m i UUB) s. 179; C. Säve, Runanteckningar 15a (ATA); G. Stephens, Old Northern Runic Monuments 2 (1867-68), s. 533; S. Ambrosiani, Gotländska kyrkoinventarier (1912), s. 32; Sveriges kyrkor, Gotland band 2 (1935) s. 23; Th. Erlandsson, En gotländsk landskyrka (i Gotländskt arkiv 1946), s. 84; N. Tiberg brev till E. Wessén 31/8 1949 (ATA); M. Olsen, Norges Indskrifter med de yngre Runer, band 2, (1951), s. 154, not 1; Th. Snædal, Medan världen vakar Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. (Runrön 16.) 2002, s. 158, 182.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, a.a.; J. W. Hamner, foto 1923 (ATA).

G 330a-f. Sju inskrifter inristade i tornkammarens västra vägg. Foto: G. Gådefors 1972.

a. 60 cm söder om hörnet till västportens södra smyg och 162 cm över golvet. Runornas höjd är 2,5 - 4 cm.

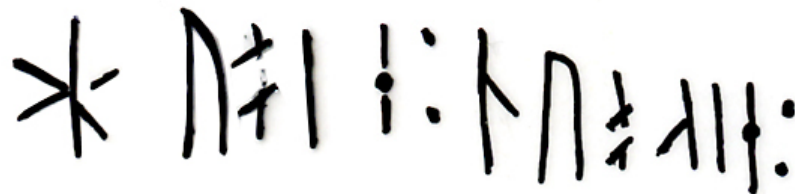
Inskrift:

huo-e : nuoaie

5 10

G 330a. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330a. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Inga säkra spår av någon runa i det skadade partiet mellan 1 **h** och 2 **u**. Huvudstavens mitt i 3 **o** är bortvittrad. Bistavarna har ristats något litet förbi huvudstaven till höger, så också i 8 **o**. Runa 4 består av en kraftigt vittrad huvudstav. 1 cm till höger om huvudstaven finns en kraftig lodrät skrapskada. 5 **e** är stungen med en punkt, likaså 11 **e**. Nedre delen av huvudstaven i 8 **o** är borta i en skada. Strax till höger om skiljetecknet efter 11 **e** finns fyra knivskarpt skurna lodräta streck av en helt annan karaktär än runinskriftens.

P. A. Säve (S 40 m): **huoaienuoa---**

P. A. Säve, Reseberättelse 1864: **huoaienuoaie-**

O. v. Friesen 1924: **huoi-e : nuoaie :**

b. 62 cm söder om hörnet till västportens södra smyg och 152 cm över golvet. Runornas höjd är 3-5,5 cm.

Inskrift:

fu-aie : þuoaie : ruoaie : -uoaie

5 10 15 20

G 330b. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330b. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Av **f** återstår spetsen och basen av huvudstaven och spetsen av övre bistaven och större delen av nedre bistaven. Runa 3 består av en huvudstav och en bistav på platsen för en nedre **o**-bistav. Putsen till vänster om huvudstavens mitt är skadad. Runan har varit **o** eller **a**. 6 **e** är stungen med en punkt, likaså 12, 18 och 25 **e**. Basen av 7 **þ** är bortvittrad. Av runa 19 återstår nedre två tredjedelarna av en huvudstav. Toppen borta i en putsskada, som kan ha tagit bort en **k**-bistav.

P. A. Säve (S 40 m och Reseberättelse 1864): **fuoaiē : þuoaie · ruoaie :
kuoaiē**

O. v. Friesen 1924: **fuoaiē : þuoaie : fruoaie : -uoaie :**

Inskrifterna G 330b och a är förmodligen skrivövningar i form av ett slags runsyllabarium som bygger på en successiv användning av tecknen för konsonanterna i den ordningsföljd som de uppträder i runraden följda av tecknen för vokal i den ordning dessa uppträder i runraden. I de två inskrifterna har ristaren använt de sex första konsonanttecknen i runraden. Redan bröderna Säve har varit inne på en sådan tolkning. I Reseberättelse 1864, s. 77 uppger P. A. Säve, att inskriften enligt C. Säve och G. Stephens mening utgör ett slags stavningstabell, liknande det samtida BA, BE, BI, BO o.s.v. Det är möjligt att inskrifterna är en reminiscens av undervisningen i att läsa och skriva runor med hjälp av syllabisk metod. Se H. Gustavson i Nytt om runer Meldingsblad om runeforskning 19 2004 (2006), s. 27 ff.

c. 80 cm söder om hörnet till västportens södra smyg och 139-144 cm över golvet. Runornas höjd är 2,5-6 cm.

Inskrift:

f-fiaou-rkhnir...ri-o...kuo- -
 5 10 15 20

G 330c. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330c. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: 1 **f** är svagt skönjbar men säker. Knappt 2 cm till höger om 1 **f** syns svaga spår av en runa, som snarast varit **p**. 3 **f** grund men säker, likaså 4 **i** och 5 **o**. Efter 7 **u** finns ett tecken som liknar en **s**-runa med ett diagonalt streck snett nedåt höger genom det tredje ledet. Övre

delen av huvudstaven i 11 **h** borta i en skada i putsen. Efter 14 **r** finns ett 13 cm långt delvis skadat parti utan säkra spår av runor. 15 **r** är något skadad i toppen, likaså 16 **i**. Runa 17 består av en drygt 3 cm lång lodrät stav. Huvudstaven i 18 **o** är vittringsskadad. Därefter finns ett 5 cm långt parti med skrapmärken där det inte finns några spår av runor. En mindre vittringsskada berör huvudstav och bistav i vinkeln mellan de två stavarna i 19 **k**. 1 cm till höger om 21 **o** finns två tunna omkring 2,5 cm höga stavar som bedöms vara avsiktligt ristade.

P. A. Säve (S 40 m): **f-fianoirkhniR-l-...riios...kuo- -**

G 330c ger ingen språklig mening. Möjligen är ristningen en förvanskad futhark-inskrift.

d. 79 cm söder om västportens södra smyg och 129 cm över golvet.
Runornas höjd är 6-9 cm.

Inskrift:

fuporkhniastbtmR- - -

5 10 15

G 330d. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330d. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Nedre delen av 1 **f** är borta i en skada. Partiet mellan 11 **s** och 12 **t** är skadat av en kraftig lodrät rispa. Huvudstaven i runa 17

(*árlaugr*) är kraftigt vittringsskadad. Spetsen av högra bistaven saknas och den vänstra bistaven är helt bortvittrad. En stor bortflagring i putsen har tagit bort nedre hälften av runa 18 (*tvímaðr*). Övre hälften av den övre högra bistaven är borta i en skada. Flagringen har också tagit bort nedre hälften av huvudstaven och nedre hälften av ringen i runa 19 (*belgþorn*). Drygt 2 cm till höger om runa 19 finns ett kort vågrät och en kort lodrät ritsa, som möjligen är rester av ett litet kors.

P. A. Säve (S 40 m): **fuporkhniastbtmr**- - - När P. A. Säve såg inskriften var den fullständigt bevarad. Endast nedre vänstra delen av ringen i 19 *belgþorn* saknas i avbildningen i hans fältanteckning. I avbildningen har P. A. Säve markerat att runa 14 inte är **l**. I Reseberättelse 1864 anges att ”† är förbytt till 1”.

O. v. Friesen läser som Runverket.

Inskriften utgörs av gyllentalserien, dvs. futharken jämte de tre utfyllnadsrunorna *árlaugr*, *tvímaðr* och *belgþor(n)*. Den har den ordningsföljd som är vanlig, när runorna används i gyllentalsserien, där **l** är placerad före **m**. Runa 14 skall alltså läsas som en spegelvänd **l**-runa. Gotländska runformer i gyllentalsserien återfinns i vänstra kolumnen i själva kalendariet i Ole Worms *Computus Runicus* (Ny Kgl. Samling 203 8:o, Köpenhamn; avbildad jämte transkription i N. Lithbergs och E. Wesséns *Den gotländska runkalendern 1328* (1939), s.1-13. En normalisering av runorna i gyllentalsserien i den gotländska runkalendern utifrån de av O. Worm kopierade gyllentalen finns i N. Lithbergs *Computus* (1953), s. 100.

e. 53 cm söder om hörnet till västportens södra smyg och 114 cm över golvet. Runornas höjd är 12-13 cm.

Inskrift:

-ri-

G 330e. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330e. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Drygt 8 cm till vänster om runa 1 finns ett tecken som har formen av en **h**-runa. Den hör inte samman med inskriften. Huruvida ett grunt och diffust streck på platsen för ensidig **a**-bistav vid runa 1 är avsiktligt ristat kan inte avgöras. Bistaven i 2 **r** är ansatt mot huvudstaven 3 cm nedanför dess topp. 2 cm nedanför toppen finns en ritsa snett nedåt höger. Den har en annan karaktär än de övriga ristningslinjerna och bedöms inte vara avsiktlig. 3 **i** skär över nedre delen av bistaven i 2 **r**. En skada har tagit bort toppen och ett stycke av huvudstavens nedre del av runa 4. Där finns inga spår av bistavar.

P. A. Säve (S 40 m) återger skissartat vad han har sett: **h- - - ari- -**

O. v. Friesen: **h** femuddig stjärna **arii**

Runföljden G 330e ger inte något säkert underlag för en tolkning.

f. 70 cm söder om hörnet till västportens södra smyg och 104 cm över golvet. Runornas höjd är 4-9 cm.

Inskrift:

hkr-þu

G 330f. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330f. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Till vänster om 1 **h** finns inga spår av runor, till höger om 6 **u** är putsen skadad fram till smygens kantstenar. Runorna 4-6 står i det skadade partiet. Av runa 4 återstår svaga spår av en huvudstav, toppen och mitten är helt bortvittrade. Vittringen har också tagit bort basen av 5 **p**.

P. A. Säve återger inskriften skissartat i sina fältanteckningar (hs S 40 m) och i sin reseberättelse 1864: **hkropu a -**

O. v. Friesen: **hkrepu**

Inskriften ger inte något underlag för en säker tolkning.

g. 104 cm söder om hörnet till västportens södra smyg och 90 cm över golvet. Runornas höjd är 3 cm.

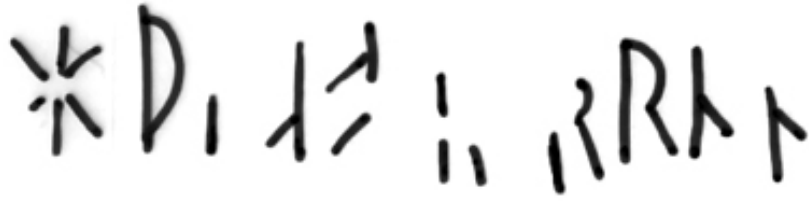
Inskrift:

hp- -o- -rrnᚲ

5 10

G 330g. Foto: G. Gådefors 1972.

G 330g. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: I det parti av väggen där inskriften är ristad är putsen ställvis kraftigt vittrad. Inskriften är därför svårläst. Av runa 3 återstår basen av en huvudstav. Av runa 4 syns svaga spår av huvudstaven och spår av en bistav på platsen för nedre bistaven i en **o**-runa. Av 5 **o** återstår bistavarna och huvudstavens övre del. Av runa 6 återstår basen av huvudstaven och ett stycke av dess mitt. Omedelbart till höger om huvudstaven syns nedre spetsen av en bistav, möjligen en **r**-bistav. 8 **r** är skadad men säker. 11 **n** är starkt vittrad. Till höger om 11 **n** syns möjligen resten av övre delen av en huvudstav. Av den återstår nedre hälften av en huvudstav och svaga spår av bistaven. Därefter är putsen vittringsskadad.

P. A. Säve (S 40 m): **hpiiorrh-**

I Reseberättelse 1864: **hpiiornm- -**

N. Tiberg: **hp-ao:lrrnn**

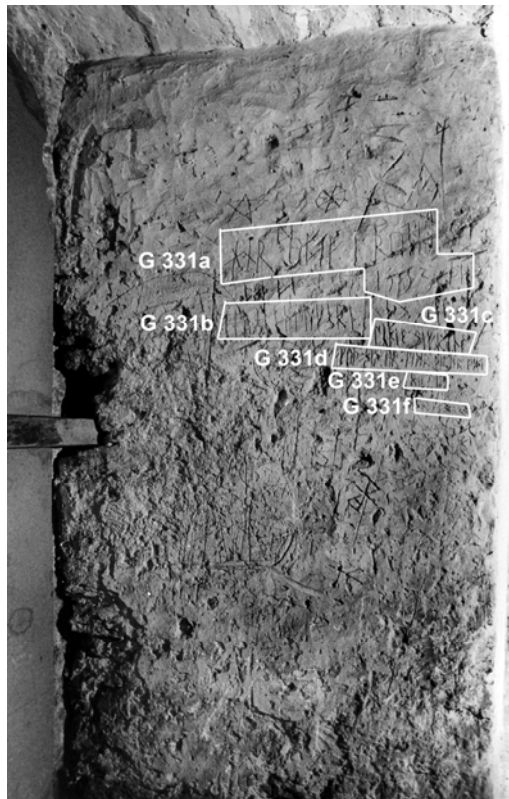
Inskriften ger inte någon begriplig språklig mening. Möjligen rör det sig om skrivövningar, vilket kanske också gäller för 330e och f. Den trefaldiga upprepningen i några av putsinskrifterna i Bunge kyrka av vissa runor såsom **ooo**, **rrr**, **nnn** för också tanken till någon slags fast formel.

331. Bunge kyrka

I norra smygen till västporten i tornkammaren är sex inskrifter inristade i den torra putsen.

Litteratur: F 25 b. P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 m i UUB), s. 177 ff., Reseberättelse 1864, s. 77; S. Ambrosiani, Gotländska kyrkoinventarier (1912), s. 32; Sveriges kyrkor, Gotland band 2 (1935) s. 23; N. Tiberg brev till E. Wessén 31/8 1949 (ATA); Th. Erlandsson, En gotländsk landskyrka (i Gotländskt arkiv 1946), s. 84; H. Gustavson, Sockenkyrkan som skriftdokument (i Kyrka och socken i medeltidens Sverige. Red. O. Ferm. 1991), s. 561; Th. Snædal, Medan världen vakar Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. (Runrön 16.) 2002, s. 103, 158, 182, 186.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, a.a. 1864, hs S 40 m; N. Tiberg 1949; J. W. Hamner, foto 1933 (ATA).

G 331a-f. Sex inskrifter finns ristade i norra smygen till västporten i tornkammaren.
Foto: G. Gådefors 1972.

P. A. Säve uppger i Reseberättelse 1864 att runinskrifterna i norra smygen är mycket förstörda, överkorsade av andra streck och repor, skeppsframställningar, stjärnor m.m. och ganska svåra att läsa. En jämförelse mellan Säves uppteckningar och Runverkets visar att inskrifterna var betydligt bättre bevarade på hans tid.

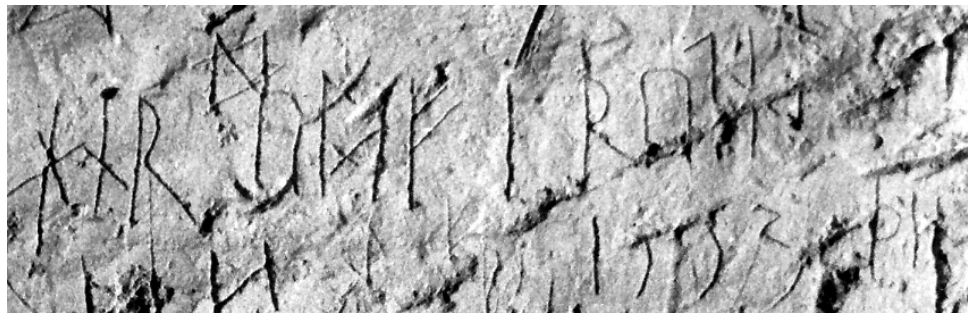
a. 90 cm väster om smygens östra hörn, 190 cm över golvet. Runornas höjd är 9-14 cm.

Inskrift:

her ulaf i rute - - - - i pie
 5 10 15

Herr Ūlaf ī Rute 1593...(?)

»Herr Olaf i Rute 1593...(?)»

G 331a. Foto: G. Gådefors 1972.

G 331a. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Runföljden 1-12 är väl bevarad och tydlig. 2 **e** är stungen med ett diagonalt streck snett nedåt höger, likaså 12 **e**. 4 och 10 **u** har rundad form. En 10 cm lång lodrät och delvis utplånad ritisa 4 cm till

höger om 12 **e** är inte avsiktligt ristad. I det med arabiska siffror inristade årtalet, som står 3 cm under runföljden 9-12, kan det inte längre säkert avgöras om den andra och tredje siffran varit 5 eller 3. Årtalets sifferformer är av förvånansvärt sentida karaktär. 6 cm till höger om det inristade årtalet syns ett tydligt ristat **p** och **i** samt en kraftigt skadad **e**-runa av samma utseende som 2 och 12 **e**. Mittan av huvudstaven i 17 **p** är bortvittrad. Av 19 **e** återstår huvudstavens topp samt spetsarna av en dubbelsidig bistav eller av en stingning snett nedåt höger. Runan bedöms vara **e** inte **n**. Svaga rester av en 5 cm hög **f**-runa kan möjligen anas 3 cm snett till höger nedanför 7 **f**. Nedanför denna för sig stående **f**-runa är en runa **b**, möjligen följd av en **a**-runa ristad i jämnhöjd med årtalet.

P. A. Säve Reseberättelse 1864: **her · ulaf i ruthi - - f :-i pan**

P. A. Säves läsning av 12 **e** som en **h**-runa är inte riktig. Huvudstavens mitt är visserligen skadad, men det står klart, att det aldrig har funnits någon stav snett uppåt höger över huvudstavens mitt. Det skiljetecken som P. A. Säve har sett efter 3 **r** kunde inte ses av O. v. Friesen och Runverket. Kanske är det nu överslammat. Inte heller P. A. Säve kunde läsa årtalet med säkerhet. I S 40 m, s. 177 har han med frågetecken tolkat det som 1513 eller 1593.

O. v. Friesen 1924: **her ulaf i rute-:-i.**

Senare skador gör enligt O. v. Friesen att man inte kan se om det har stått 1553 eller 1593. Runa 12 kan enligt honom knappast ha varit **h**, dock kan en vänster bistav vara borta i de nämnda skadorna. Årtalets siffror är troligen skrivna med samma hand som runinskriften ovanför.

N. Tiberg (1949) läser årtalet som 1593. Runverkets granskningar 10/2 1972 och senare talar möjligen för 1593 likaså att ristaren som svarat för runinskriften också har ristat in årtalet. Detta håller också O. v.

Friesen för troligt. Att årtalet skulle vara 1513 kan avföras ur diskussionen.

Enligt O. W. Lemkes Visby stifts herdaminne (1868), s. 149 och 493 var Oluf Svendsen pastor i Rute, Fleringe och Bunge. 1578 satt han i generalkapitlet och kallades till prost i Nordertredingen 1592 och avsade sig prosteriet 1595, samma år som han dog. Han nämns som en av de förnämsta prästerna på Gotland i Stadgan om prästrättigheterna på Gotland 1587 (Visby domkyrkas arkiv; citerat efter O. W. Lembke, s. 493). Med all säkerhet syftar inskriften på honom. Med ordet *herr* anges hans prästerliga ställning. Ordet *herra* i betydelsen sockenpräst finns i flera gotländska runinskrifter (G 21, 122, 152, 165 och 232). Om användningen av ordet se G 232 Vallstena. I Bungeinskriften uppträder den kortare skriftformen *herr*, vilken sannolikt återspeglar ett inlån av medellågtyskans *her*. Om bruket av titeln herre se G 232 Vallstena kyrka.

b. 85 cm väster om östra hörnet och 170 cm över golvet. Runornas höjd är 9 cm.

Inskrift:

iuan : klukeri

5 10

Iūhan klukkeri.

»Johan klockare»

G 331b. Foto: G. Gådefors 1972.

G 331b. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: 3, 6 och 10 cm till vänster om 1 i finns tre lodräta streck. De är bredare och djupare än strecken i runorna och hör inte till inskriften. Invid toppen till det andra strecket finns likaledes ett kort oavsiktligt ristat streck snett nedåt vänster. Till höger om 4 n, som saknar nedre hälften av huvudstaven, finns ett skiljetecken i form av ett kolon. Nedre punkten är nästan helt borta i en skada i putsen. En sådan har också tagit bort en del av huvudstaven och bistaven i 6 l, likaså basen i 9 e och ett stycke av öglan i 10 r.

Mansnamnet *Iōhan* med växlande *ō-* och *ū-* former - om dessa se Th. Snædal (2002), s. 197 - är belagt i ett femtontal gotländska runinskrifter, se G 4 Vamblingbo kyrka. *Klukkeri* är den förväntade gutniska formen, jämför gutniskans *domeri*, *rauferi*, *maisteri* m.fl. Se G 162 Frøjels sn, Mulde och Th. Snædal (2002), s. 204 f.

I och med reformationen förändrades delvis klockarens uppgifter. Att hans viktiga roll i sockenförsamlingens liv i stort kvarstod framgår av den danska kyrkans anvisningar för klockaren och liturgiska bestämmelser. Om klockarens roll i socknen under medeltiden se Å. Sandholm, *Klockarämbetet i den svenska kyrkoprovinsen under medeltiden* (1963) och S-E. Pernler, *Sveriges kyrkohistoria 2* (1999), s. 48, spec. s. 232 f. (Per Beskow).

c. 38 cm väster om östra hörnet och 180 cm över golvet. Runornas är 7-8 cm.

Inskrift:

sante · lafr-ns

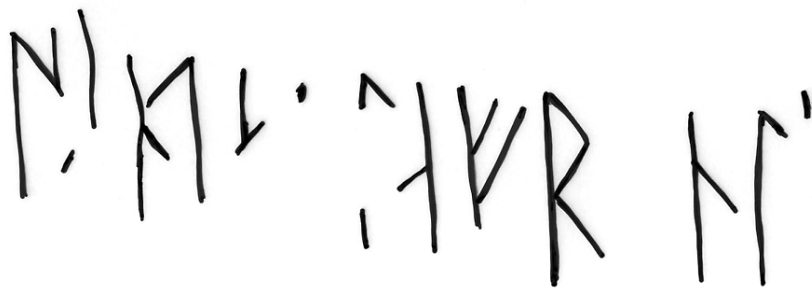
5 10

Sankte Lafrans.

»Sankt Lafrans.»

G 331c. Foto: G. Gådefors 1972.

G 331c. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: 2 **a** är nästan helt utplånad av en repa, men bistaven är urskiljbar liksom delar av huvudstaven. Även 3 **n** är skadad av en repa. Nedre delen av 5 **e** är borta i en skada, som också tagit bort diagonalstingningen till vänster om huvudstaven. Till höger om 5 **e** finns en punkt som sannolikt är den övre punkten i ett två- eller trepunktsskiljetecken. En skada har tagit bort ett stycke av huvudstaven i 6 **l**. 2 cm till höger om 9 **r** anas möjligen resterna av en huvudstav. Inga spår av någon bistav. 12 **s** är skadad i toppen men är säker. Efter 12 **s** har inte några runor varit inristade.

Att ärkediakonen och martyren Sankt Lafrans har varit populär på Gotland visas av att det finns ett femtontal olika bildframställningar av honom i gotländska kyrkor. I Visby fanns en Lafranskyrka och han var

också skyddshelgon för Vamlingbo kyrka. (I. Pegelow, *Helgonlegender i ord och bild*. 2007, s. 158 f. och 302 f.). Han tycks inte ha haft någon direkt anknytning till Bunge kyrka. Inskriften förklaras möjligen av att den kan ha tillkommit på hans festdag, som firades den 10 augusti och var en av de viktigaste inom kyrkan med vigilia redan på 300-talet enligt O. Wimmer, *Handbuch der Namen und Heiligen* (1966), s. 336 f.

d. 50 cm väster om östra hörnet och 160 cm över golvet. Runornas höjd är 3,5 - 6 cm.

Inskrift (supplerad efter P. A. Säve):

gub : han : ier : goþer : þet : ier : s[a]nt
 5 10 15 20

Guð hann ier gōðer þet ier sant

»Gud han är god, det är sant.»

G 331d. Foto: G. Gådefors 1972.

G 331d. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: 1 **g** liksom 10 **g** är stungen med en punkt i vinkeln mellan huvudstav och bistav. Av 4 **h** är mitten av huvudstaven och delar av bistavarna till höger om huvudstaven borta i en skada. Denna har också tagit bort spetsen av bistaven i 5 **a**. En skada har också fördärvat mitten av huvudstaven och större delen av bistaven i 6 **n**. 8 **e** liksom 13, 16 och 19 **e** är stungen med ett diagonalstreck snett nedåt höger. Vinkeln mellan andra och tredje ledet i 21 **s** är skadad genom ett bortfall av puts,

vilket också tagit bort större delen av 22 **a** och mitten av 23 **n**, där övre och nedre delarna av huvudstaven och spetsen av bistaven är bevarade.

P. A. Säve (1864) redovisar i stort sett samma läsning som Runverket. Han anger dock skiljetecken i form av kolon efter 3 **p** och läser runa 22 som **a** med dubbelsidig bistav, vilken inte längre går att fastställa.

Om den brutna formen *ier* gutniskan se B. Hesselman, Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia (i Ordgeografi och språkhistoria. 1936), s. 136, 138 och 156 f., S. Lagman, De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter (1990), s. 62 f. och Th. Snædal (2002), s. 203 f.

e. 30 cm väster om östra hörnet och 155 cm över golvet. Runornas höjd är 2-3 cm.

Inskrift:

roihie

G 331e. Foto: G. Gådefors 1972.

G 331e. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Ett 7 cm långt lodrätt streck 2 cm till vänster om 1 **r** bedöms inte höra till inskriften. En knappt 0,5 cm lång ritsa till vänster om huvudstavens mitt i 1 **r** är förmodligen fortsättningen av bistavens båge förbi huvudstaven. Topparna av huvudstavarna i 2-3 **oi** är bortvittrade, likaså övre högra bistaven i 4 **h**. Den diagonala stingningen snett nedåt höger av 6 **e** anas vid sidobelysning. Därefter inga säkra spår

av ristning, även om nedre hälften av en huvudstav möjligen kan iakttas drygt 1,5 cm till höger om 6 **e** i en skada i putsen.

P. A. Säve Reseberättelse 1864: **iroihin-**

O. v. Friesen 1924: **īaroi**

N. Tiberg 1949: **roi hie**

Den fragmentariskt bevarade inskriften kan inte ges någon säker tolkning. N. Tiberg supplerar – med ett frågetecken – inskriften **roi hie[g]** och anför Fårödialektens *hiegg* som en jämförelse. Han ifrågasätter också 1 **r** och undrar om runföljden inte skall läsas **boi** med hänvisning till G 329b, i vilken inskrift han – felaktigt – förmodar ett mansnamn Boe.

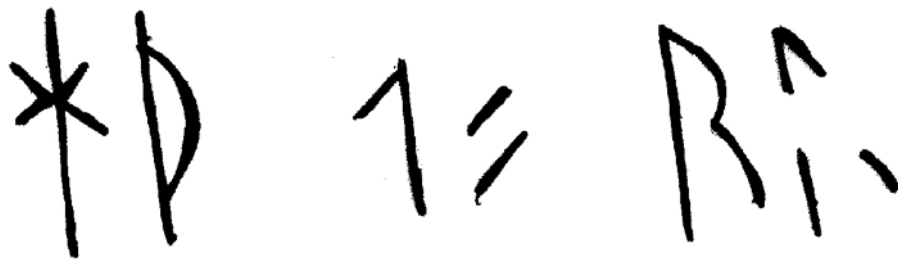
f. 23 cm väster om östra hörnet och 146 cm över golvet. Runornas höjd är 2-3 cm.

Inskrift:

hp...-orr

G 331f. Foto: G. Gådefors 1972.

G 331f. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Till följd av kraftig utvittring är inskriften fragmentariskt bevarad. Till vänster om 1 **h** finns inga spår av runor. Till höger om 2 **þ** finns en vittringsskada som kan ha tagit bort en **k**-runa. Av runa 3 återstår nedre hälften av huvudstaven och en bistav snett nedåt vänster på platsen för en **a**-bistav. Av 4 **o** återstår två bistavar snett nedåt vänster. Till höger om 4 **o** ansas möjligen huvudstaven av en runa. 2 cm till höger om 5 **r** är sannolikt ett kraftigt skadat **r** bevarat. Av det återstår huvudstavens topp och bistavens övre spets samt huvudstavens bas och bistavens nedre spets. I det vittrade partiet till höger om runa 6 ansas möjligen basen av en huvudstav.

P. A. Säve 1864: **ihpkoir---**

N. Tiberg: **hþki r- -**

Inskriften ger ingen begriplig mening. N. Tiberg omnämner att samma eller likartade runföljder förekommer på helt olika ställen i tornrummet; jämför G 329a.

Vid en första anblick och läsning av inskrifterna i norra smygen kan man få uppfattningen att det rör sig om en sammanhängande text och att samme ristare har svarat för dem. Innehållet i inskriften skulle då kunna vara "Herr Olof i Rute och Johan klockare 1593...S:t Lafrans (dag). Gud han är god, det är sant..." En närmare jämförelse mellan inskrifterna visar dock att minst två olika ristare har gjort dem.

332. Bunge kyrka

I tornkammarens västra vägg, norr om västporten, är tre inskrifter inristade i den torra putsen. Huruvida en fjärde inskrift har varit ristad här kan inte längre avgöras med säkerhet.

Litteratur: F 25 a. P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 m i UUB), s. 177, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 77; C. Säve, brev till P. A. Säve aug. 1864 (hs R 623:5 i UUB), s. 631; S. Ambrosiani, Gotländska kyrkoinventarier (1912), s. 32; S. Hedlund, Sveriges kyrkor, Gotland band 2 (1935), s. 23; N. Tiberg brev till E. Wessén 31/8 1949 (ATA); Th. Erlandsson, En gotländsk landskyrka (i Gotländskt arkiv 1946), s. 84.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, a.a. 1864, hs S 40 m; N. Tiberg 1949; J. W. Hamner, foto 1933 (ATA).

a. 74 cm norr om norra hörnet till västportens smyg och 149 cm över golvet. Runornas höjd är 3 cm.

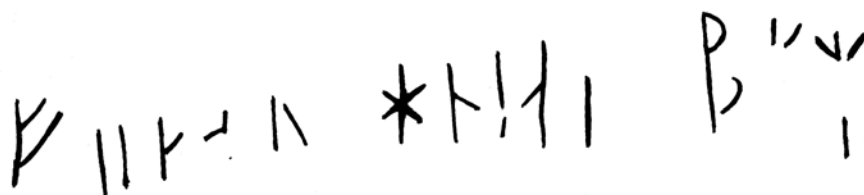
Inskrift:

f---r...hnia---b-m

5 10

G 332a. Foto: G. Gådefors 1972.

G 332a. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: Basen av 1 **f** borta i en skada, likaså övre delarna av runa 2, där två lodräta stavar är bevarade. Av runa 3 är större delen av en huvudstav bevarad och ett stycke av en bistav på platsen för anslutningen av nedre delen av en **þ**-bistav till huvudstaven. Av runa 4 återstår ett stycke av huvudstavens mitt och en bistav snedd nedåt vänster. Av 5 **r** återstår ett stycke av nedre hälften av huvudstaven samt bistavens nedre del. Därefter ett 3 cm brett vittrat parti utan spår av någon ristning. Av runa 10 återstår drygt nedre hälften av en huvudstav. Till höger om runan har en kraftig vittring tagit bort en eventuell **s**-bistav och möjligen utplånat en runa. 11 **b** är vittringsskadad men säker. Av runa 12 återstår toppen av en huvudstav och en bistav på platsen för en höger **m**-bistav. Huvudstavens mitt i 13 **m** är borta i en skada. Till höger om 13 **m** finns inga spår av runor.

O. v. Friesen anger den 28/7 1924 att det finns några läsliga runföljder mitt på väggen i ögonhöjd. En av dem: **f-up-rhnia-lmm**.

Inskriften utgör en ofullständig futhark.

b. 80 cm norr om hörnet till smygen och 145 cm över golvet. Runornas höjd är 2-2,5 cm.

Inskrift:

f-au

G 332b. Foto: G. Gådefors 1972.

G 332b. Renritning: Helmer Gustavson.

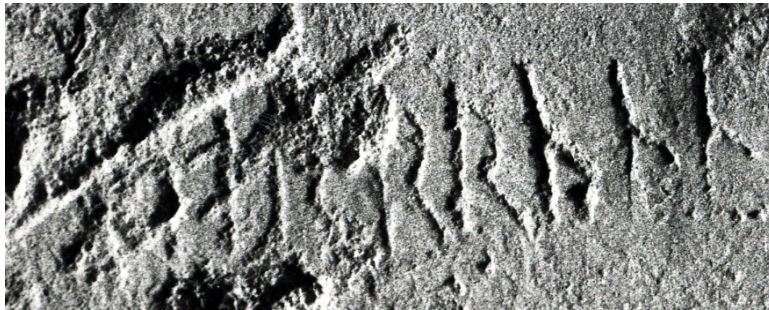
Till läsningen: Bistavarna i 1 **f** är skadade. Av den nedre återstår bara ansättningen mot huvudstaven. Av runa 2 återstår svaga spår av nedre hälften av en huvudstav.

O. v. Friesen (28/7 1924): **feau.**

c. 70 cm norr om hörnet till smygen och 139 cm över golvet. Runornas höjd är 1,5-2 cm.

Inskrift:

orrrnnn

G 332c. Foto: G. Gådefors 1972.

orrrnnn

G 332c. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: En vittring har tagit bort mitten av huvudstaven i 1 **o**, toppen av 2 **r** och huvudstavens övre hälft i 3 **r**.

O. v. Friesen (28/7 1924): **he-rrrnnni**

En liknande runföljd finns på tornkammarens södra vägg, se G 329a.

333. Bunge kyrka

Litteratur: P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 m UUB), s. 177,
 Reseberättelse 1864 (ATA), s. 78.

Då P. A. Säve besökte Bunge 1864 var inte hela norra väggen tillgänglig för undersökning. På norra väggen avritar och anger han finnas ”Årtalet 1570, Bomärke och Monogram”. Han antecknar att det kanske också finns runor på denna mur bakom spannmålslåren. Samma uppgift återkommer i reseberättelsen: ”Kanske också Runor å *norra* väggen bakom sädesbingen?”

O. v. Friesen (1924) har inte antecknat någon runinskrift på norra väggen i tornkammaren.

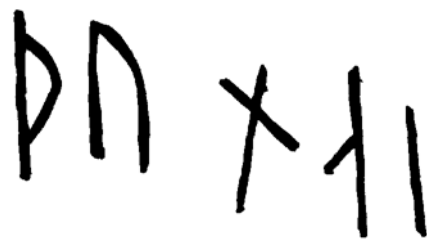
Tornkammarens norra vägg, 315 cm öster om västra hörnet och 133 cm över golvet. Runhöjd 2 cm. Inskriften är nu dold av ett ca tre meter långt skåp.

Inskrift:

þuea-

G 333. Foto: G. Gädefors 1972.

G 333. Renritning: Helmer Gustavson.

Till läsningen: 2-3 **þu** är säkra, huvudstaven i 3 **e** lutar något åt höger och toppen är diffus på grund av vittring. Stingningen har formen av ett kort streck snett nedåt höger. Runan skulle kunna läsas som ett slarvigt ristat **l**. Runa 5 består av en huvudstav. Den står intill en kraftig och bred rispa som löper snett nedåt höger. Till höger om huvudstavens topp

finns på platsen för en gotländsk **s**-bistav en skåra som är en skrapskada. 1 cm till höger om runa 5 finns en ritsa som inte är avsiktlig.

En uppgift av H. Wideen från 1945 (Gotlands gravstenar, ATA) om en gravhäll i koret - "I korttrappan dessutom 1 vittrad o utsliten stavkorshäll m rest av kantinskrift i runor" - har inte kunnat verifieras. Vid Runverkets granskning 1979 konstaterades att en sliten stavkorshäll i korgolvet möjligen var identisk med H. Wideens häll. Den bär dock inga runor men har ojämnheter längs ena sidan som kan ha missuppfattats som runor.

I sin fältanteckningsbok anger O. v. Friesen den 15/7 1924 att det finns en oäkta runinskrift i den västra gluggsmygen till den östra torngluggen i tornet norra sida omedelbart under torntaket och i jämnhöjd med klockan. Inskriften är överkalkad flera gånger och lyder: **kuþ : kifi : usa**. Vidare anger O. v. Friesen att ett "kvarter under början av denna ristning står grunt inrist[at] i putsen eller *kanske* snarare kalken ↑↑↑↑R väl modern ristn[ing]. Ristn[ingen] funnen av lic. Lundmark och gjord enl. hans egen utsago av folkskolläraren och museigrundaren Erlandsson i Bunge."